

SINONIMIYANING TURLARI: AN'ANAVIY VA ZAMONAVIY TASNIF

Rahmonov G'afforjon Ro'zmatovich,
Qo'qon universiteti dotsenti,
filologiya fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)
gafforjon1968@gmail.com
DOI: <https://doi.org/10.54613/ku.v18i.1571>

MAQOLA HAQIDA/ O' STAT'YE

Qabul qilindi: 15-aprel 2026-yil

Tasdiqlandi: 17-aprel 2026-yil

Jurnal soni: 18-A

Maqola raqami: 16

KALIT SO'ZLAR/ КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА

sinonimiya, yaqin sinonimiya, sinonimik qator, dominant, sema, komponent tahlil, uslubiy farqlanish, baholovchanlik, pragmatika, kollokatsiya, korpus lingvistikasi, WordNet.

ANNOTATSIYA/ АННОТАЦИЯ

Mazkur maqolada sinonimiya hodisasining turlari an'anaviy va zamonaviy lingvistik yondashuvlar kengaytirilgan tarzda yoritiladi. Tadqiqotning maqsadi — sinonimiyaning tasniflash mezonlarini aniqlash, an'anaviy leksikologik tasnif (semantik, uslubiy, emotsional-baholovchi va kontekstual sinonimiya) bilan zamonaviy yondashuvlar (kognitiv-pragmatik talqin, near-synonymy modeli, kollokatsion/korpus tahlili, hisoblash (kompyuter) lingvistikasi) o'rtasidagi farqlarni qiyosiy tahlil qilishdan iborat. Metodlar sifatida adabiyotlar tahlili, qiyosiy-tipologik yondashuv, komponent (semik) tahlil hamda kontekstual va kollokatsion tahlil qo'llandi. Natijalar sinonimlar o'rtasidagi "tenglik" ko'pincha nisbiy ekanini, sinonimik qatorlar integral sema umumiyligi asosida birlashishini, biroq differensial semalar (daraja, baholovchanlik, registr, kollokatsion moslashuv, pragmatik cheklovlar) sinonim tanlovini belgilashini ko'rsatdi. Muhokama qismida an'anaviy tasnif sinonimik tizimni tavsiflashda bazaviy asos bo'lib qolishi, zamonaviy tasnif esa real nutq, pragmatika va korpus dalillari orqali sinonimiyaning funksional tabiatini to'laroq yoritishi asoslandi. Xulosa sifatida sinonimiyaning tasniflashda an'anaviy mezonlar zarur, biroq zamonaviy metodlar bilan boyitilgandagina sinonimlar orasidagi nozik farqlar ilmiy asosda izohlanishi ta'kidlanadi.

ABOUT THE PAPER

Accepted: 15 april 2026

Approved: 17 april 2026

Volume: 18-A

Paper number: 16

KEYWORDS

synonymy, near-synonymy, synonymic set, dominant, seme, component analysis, stylistic variation, evaluative meaning, pragmatics, collocation, corpus linguistics, WordNet

ANNOTATION

This article provides an expanded overview of the types of synonymy phenomena within both traditional and modern linguistic approaches. The aim of the study is to identify the criteria for classifying synonymy and to conduct a comparative analysis of traditional lexicological classifications (semantic, stylistic, emotional-evaluative, and contextual synonymy) and modern approaches (cognitive-pragmatic interpretation, near-synonymy models, collocational/corpus analysis, and computational linguistics). The methods employed include literature review, comparative-typological analysis, component (semantic feature) analysis, as well as contextual and collocational analysis. The results show that the "equivalence" between synonyms is often relative; synonymic sets are unified based on a shared integral semantic core, while differential features (degree, evaluative meaning, register, collocational compatibility, and pragmatic constraints) determine synonym choice. In the discussion, it is argued that traditional classification remains a fundamental basis for describing the synonymic system, while modern approaches more fully reveal the functional nature of synonymy through real speech, pragmatics, and corpus-based evidence. In conclusion, it is emphasized that traditional criteria are necessary for classifying synonymy, but only when enriched with modern methods can subtle differences between synonyms be scientifically explained.

Kirish. Sinonimiya tilning leksik-semantik tizimida paradigmatic munosabatlarning markaziy ko'rinishlaridan biri bo'lib, u bir tushuncha yoki ma'no maydonini turli leksik birliklar orqali ifodalash imkonini beradi. Sinonimlar nutqni serjilo qiladi, ifodaning aniqligi va ta'sirchanligini kuchaytiradi, uslubiy rang-baranglik hamda baholovchanlikni ta'minlaydi. Biroq sinonimlarni "to'liq bir xil ma'noli so'zlar" sifatida talqin qilish ko'pincha soddalashtirilgan yondashuv bo'lib, real nutqda sinonimlar orasida ma'nodagi kichik farq, uslubiy farq, his-tuyg'u ifodasi va qaysi so'zlar bilan birga ishlatilishida tafavut kuzatiladi. [1, 283]

An'anaviy leksikologiyada sinonimiya ko'proq lug'aviy ma'no yaqinligi va uslubiy farqlanish asosida tasniflangan; sinonimik qator markazida odatda dominant turishi, qolgan birliklar esa dominant bilan semantik-uslubiy yaqinlikda birlashishi qayd etilgan [3, 386]. Zamonaviy lingvistikada esa sinonimiya nutqiy tanlov muammosi sifatida ko'rilib, pragmatika, kognitiv semantika, korpus lingvistikasi va hisoblash metodlari sinonimlar farqini aniqlashda yetakchi vositaga aylanmoqda [9, 298.]. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi shundan iboratki, sinonimiyaning an'anaviy va zamonaviy tasnif mezonlarini tizimlashtirish, ularni qiyosiy tahlil qilish hamda semik va kontekstual dalillar asosida sinonimlar orasidagi farqlarni ko'rsatishni tahlil qilib berishdir. Tahlil jarayonida quyidagi savollar o'rtaga tashlanadi: 1. An'anaviy tasnif sinonimiyaning qaysi mezonlar asosida ajratadi? 2. Zamonaviy yondashuvlar sinonimiyaning qanday yangicha tushuntiradi? 3. Kontekst, pragmatika va kollokatsiya sinonim tanloviga qanday ta'sir qiladi? Biz ushbu ishda yuqoridagi savollarga ilmiy nuqtayi nazardan yondashib talqin qilishga harakat qilamiz.

Adabiyotlar tahlili. Jahon semantika an'analarda sinonimiya "sense relations" doirasida izohlanib, to'liq sinonimiya kamyobligi alohida ta'kidlanadi [8, 214.]. Cruse sinonimiyaning "near-synonymy" sifatida sharhlab, sinonimlar ma'no yadrosi o'xshash bo'lsa-da, kollokatsion moslashuv, stilistik bo'yoq, baholovchi komponent va pragmatik

cheklovlar bilan farqlanishini ko'rsatadi [5, 152]. Bu yondashuv sinonimiyaning "mutlaq tenglik" emas, balki "darajali yaqinlik" sifatida ko'rishga undaydi.

Rus sinonimikografiyasi tajribasida sinonimlar qator (ryad) va dominant tushunchalari, shuningdek farqlarni "neytrallashuv shartlari" bilan birga berish g'oyasi kuchli rivojlangan. Apresyan maktabida izohli sinonimlar lug'atlari sinonimlar orasidagi o'xshashlik va farqlarni hamda farqlar bartaraf bo'ladigan kontekstlarni ko'rsatishga intiladi [2, 275.]. Shmelyov uslubiy bo'yoqli birlik odatda neytral sinonim bilan munosabatda ma'nosini ravshanroq namoyon etishini qayd etadi [12, 265.].

O'zbek tilshunosligida sinonimiya masalasi 70-yillardan boshlab kengroq talqin qilina boshladi. Hojiyev sinonimlarni talaffuzi va yozilishi har xil, birlashtiruvchi ma'nosi umumiy bo'lsa-da, qo'shimcha ma'no nozikligi, emotsional bo'yoq va qo'llanish xususiyatlari bilan farqlanuvchi birliklar sifatida ta'riflaydi [6, 368.]. Rahmatullayev esa semik tahlil asosida sinonimik qator a'zolarining ma'noviy tarkibini (semema-sema) ajratish zarurligini ko'rsatadi [11, 55.]. Keyingi tadqiqotlar semantik struktura va mikrosemema masalalarini chuqurlashtirdi [4, 60.].

Metodlar. Tadqiqotda 1) adabiyotlar tahlili; 2) qiyosiy-tipologik yondashuv; 3) deskriptiv tahlil; 4) komponent (semik) tahlil; 5) kontekstual va kollokatsion tahlil qo'llandi. Semik tahlil doirasida sinonimik qatorlar integral sema (umumiy semantik yadro) va differensial semalar (daraja, baholovchanlik, registr/uslub, kollokatsion moslashuv, pragmatik cheklov) asosida tahlil qilindi.

Material sifatida o'zbek tilidan tipik sinonimik qatorlar tanlandi: katta-ulug'-buyuk; o'lish-vafot etmoq-olamdan o'tmoq; tejamkor-ziqna; xursand-shod-masrur; tez-jadal-shiddatli; aytmoq-ta'kidlash-ogohlantirish. Misollar semantik va uslubiy farqlanishni ko'rsatadigan kontekstlarda tahlil qilindi.

Natijalar. An'anaviy tasnifda sinonimlar, avvalo, integral sema umumiyligiga tayanib ajratiladi; qator ichida esa differensial semalar

birliklarni farqlaydi. Semantik sinonimlarda ma'no yadro bir bo'lib, ko'lam yoki daraja farqi kuzatiladi. Masalan, katta-ulug'-buyuk kabi. Uslubiy sinonimlarda registr farqi yetakchi bo'ladi. Masalan, o'lish (neytral) – vafot etmoq (rasmiy/etiketli) – olamdan o'tmoq (badiiy) kabi. Emotsional-baholovchi sinonimlarda ijobiy/salbiy bo'yoq semasi ajratuvchi omil bo'ladi. Masalan, yemoq- iste'mol qilmoq- chaynalmoq kabi. Kontekstual sinonimiyada esa lug'atda to'liq tenglik bo'lmasa-da, muayyan kontekstda yaqinlashuv yuz beradi, Masalan, yo'l so'zining metaforik qo'llanishi.

Zamonaviy yondashuvlar sinonimiyani nutqiy tanlov hodisasi sifatida ko'rib, so'z tanlovi kommunikativ niyat, adresat va vaziyatga bog'liqligini

ta'kidlaydi. Masalan, aytdi-ta'kidladi-ogohlantirdi qatorida “gapirish” umumiy semasi saqlanadi, biroq pragmatik yuklama turlicha: ta'kidladi urg'u va ishonchni kuchaytiradi, ogohlantirdi esa xavf/mas'uliyat semasini faollashtiradi. Kognitiv yondashuv sinonimlarni konseptual maydonda ko'rib, obraz va assotsiatsiya farqlarini ajratadi (yo'l-iz-yo'nalish). Korpus/kollokatsion tahlil esa sinonimlar hamma joyda almashmasligini, ularning tabiiy birikish doirasi farq qilishini ko'rsatadi: go'zal qiz tabiiy, ko'rkam bino ko'proq mos, chiroyli fikr esa metaforik tusda faol.

1-jadval

Sinonimiyani an'anaviy va zamonaviy tasniflash mezonlari: qiyosiy ko'rinish

Yondashuv	Mezon	Turlar/yo'nalishlar	Qisqa izoh	Misol
An'anaviy	Semantik	Semantik sinonimlar	Ma'no yadro bir, daraja/ko'lam farqi	katta-ulug'-buyuk
An'anaviy	Uslubiy	Uslubiy sinonimlar	Registr farqi (neytral/rasmiy/badiiy)	o'lish-vafot etmoq-olamdan o'tmoq
An'anaviy	Baholovchi	Emotsional-baholovchi	Ijobiy/salbiy bo'yoq farqi	tejamkor-ziqna
An'anaviy	Kontekst	Kontekstual sinonimiyasi	Kontekstda yaqinlashuv	yo'l ↔ yo'nalish/taqdir
Zamonaviy	Pragmatik	Pragmatik sinonimiyasi	Niyat va vaziyatga bog'liq Tanlov	aytdi-ta'kidladi-ogohlantirdi
Zamonaviy	Kognitiv	Konseptual maydon	Obraz/assotsiatsiya farqlari	yo'l-iz-yo'nalish
Zamonaviy	Korpus	Kollokatsion farqlanish	Tabiiy birikish doirasi turli	go'zal qiz; ko'rkam bino; chiroyli fikr
Zamonaviy	Model	Near-synonymy	Mutlaq sinonim kam, yaqinlik darajali	Cruse modeli

Jadval umumlashtirish an'anaviy leksikologik tasnif va zamonaviy pragmatik/korpus yondashuvlar asosida tuzildi.

Jadvalda ko'rsatilganidek, an'anaviy tasnif sinonimiyani asosan lug'aviy-semantik va uslubiy mezonlar bilan ajratadi. Zamonaviy tasnif esa sinonim tanloving pragmatik shartlanganligi va kollokatsion cheklovlarini ochadi. Natijada sinonimiyasi “bir xil ma'no”dan ko'ra “ma'no yadrosi yaqin, ammo qo'llanish va bo'yoq jihatdan farqli” birliklar tizimi sifatida talqin qilinadi.

Semik yondashuv sinonimik qatorlarning ichki tuzilishini aniqroq yoritadi: qator integral sema asosida birlashadi, differensial semalar esa

qator a'zolarini farqlaydi. Masalan, xursand-shod-masrur qatorida “quvonch holati” integral sema bo'lib, differensial semalar registr va tantanavorlik darajasida namoyon bo'ladi: xursand (neytral), shod (ko'tarinki-kitobiy), masrur (tantanavor, torroq). Demak, semik tahlil sinonimlarning “tabiiyroq qo'llanishi”ni oldindan bashorat qilishga ham xizmat qiladi. Ayrim sinonimik qatorlarda differensial sema sifatida daraja (ortiq-kamlik) kuchli faollashadi va sinonimiyasi bilan yonma-yon graduonimiyasi yuzaga keladi. tez-jadal-shiddatli qatorida “tezlik/intensivlik” integral sema bo'lsa, daraja differensial semasi qatorni iyerarxik tartibga soladi.

2-jadval

“tez-jadal-shiddatli” qatorining differensial semalari (semik tahlil asosida)

Leksema	Daraja	Ekspressivlik	Registr	Qo'llanish doirasi	Izoh (differensial sema)
Tez	0	neytral	neytral	keng	me'yoriy intensivlik
Jadal	1	o'rtacha	rasmiy/kitobiy	o'rtacha	me'yordan yuqori sur'at
shiddatli	2	kuchli	kitobiy/ta'sirchan	nisbatan tor	juda yuqori daraja, ta'sirchanlik

Daraja 0–2 shkalasi ma'nodagi ortiq-kamlikni shartli ko'rsatadi; qator a'zolari integral sema doirasida qolgan holda differensial semalar bilan farqlanadi.

Semik tahlil shuni ham ko'rsatadiki, “yaqin ko'ringan” barcha birliklar ham bir sinonimik qatorga teng asosda kirmaydi. sekin va sust sur'atning pastligi semasi bilan yaqinlashadi, biroq sust ko'pincha salbiy baho/loqaydlik komponentini ham faollashtiradi. bosiq esa tezlikdan ko'ra temperament/ohang (vazminlik) sememasiga mansub bo'lib, boshqa semantik maydonga og'adi. Bu holat sinonimlik mezonida kontekst va kollokatsion moslik muhim ekanini tasdiqlaydi.

Muhokama. Natijalar an'anaviy tasnif sinonimik tizimni tavsiflashda qulay “bazis” yaratishini ko'rsatdi: semantik, uslubiy va baholovchi mezonlar sinonimik qatorlarni izohlashda samarali ishlaydi. Biroq an'anaviy yondashuv ko'pincha sinonimlar o'rtasidagi almashuvchanlikni lug'at darajasida tasavvur qiladi; real nutqda esa sinonim tanlovi pragmatik niyat, adresat va vaziyat bilan shartlanadi.

Zamonaviy yondashuvlarning ustun jihati — sinonimiyani “mutlaq tenglik” emas, “darajali yaqinlik” sifatida ko'rishi va kollokatsion

cheklovlarni hisobga olishi. Korpusga asoslangan qarashlar sinonimlarning tabiiy birikish doirasini aniqlab, leksikografik izohlash va tarjimada amaliy mezon beradi. Shu bilan birga, semik tahlil sinonimik qatorlarda differensial semalarning roli, darajalanish (graduonimiyasi) va registr farqlarini tizimli ko'rsatish imkonini beradi.

Xulosa. Tadqiqot sinonimiyani tasniflashda an'anaviy va zamonaviy yondashuvlar bir-birini inkor etmasligini, aksincha, bir-birini to'ldirishini ko'rsatdi. An'anaviy mezonlar sinonimik qatorlarni tizimlashtirishda zarur tayanch bo'lib qoladi, biroq sinonimlar orasidagi nozik farqlarni aniqlash uchun pragmatika, kognitiv talqin va korpus dalillarini qo'shish talab etiladi. Natijalar sinonimlarning “tengligi” ko'pincha nisbiy ekanini, sinonimik qatorlar integral sema umumiyligi asosida birlashishini, differensial semalar esa tabiiy qo'llanishni belgilashini tasdiqladi. Shuningdek, semik tahlil ayrim qatorlarda daraja semasi faollashib, sinonimiyasi bilan yonma-yon graduonimiyasi yuzaga kelishini ko'rsatdi. Demak, sinonimiyani ilmiy tasniflash leksikografiya, tarjima, matn tahlili va til o'qitish amaliyotida aniq tanlov mezonlarini beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Апресян, Й. Д. Лексическая семантика: Синонимические средства языка. Наука. 1974. С.283.
2. Апресян, Й. Д. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка (2нд эд., рев. энл.). Языки славянской культуры; Венский славистический алманах. 2004. С. 275.
3. Ахманова, О. С. Словар лингвистических терминов. Советская энциклопедия. М., 1966. С. 386.

4. Begmatov, E., Ne'matov, H., Rasulov, R. Leksik mikrosemema va uning tadqiq metodikasi. O'zbek tili va adabiyoti. 1989. №6. B. 35–50.
5. Cruse, D. A. Lexical semantics. Cambridge University Press. 1986. Pp.152.
6. Hojiyev, A. O'zbek tili sinonimlarining izohli lug'ati. T., 1974. B. 368.

7. Lyons, J. Semantics (Vol. 1). Cambridge University Press. 1977a. Pp. 236.
8. Lyons, J. Semantics (Vol. 2). Cambridge University Press. 1977b. Pp. 214.
9. Murphy, M. L. Semantic relations and the lexicon: Antonymy, synonymy and other paradigms. Cambridge University Press. 2003. Pp. 298.
10. Ne'matov, H., Rasulov, R. O'zbek tili sistem leksikologiyasi asoslari. O'qituvchi. 1995. B. 241.
11. Rahmatullayev, Sh. Semik tahlil va leksik sinonimiyani ta'riflash masalasi. O'zbek tili va adabiyoti, 1979. №5. B.55.
12. Шмелёв, Д. Н. Проблемы семантического анализа лексики. Наука. М., 1973. С. 265.